

УДК 94+355/359] (37)

О-54

Микола ОЛІЙНИК

ВНЕСОК ГАЯ МАРІЯ У ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЮ РИМСЬКОГО ВІЙСЬКА

У статті проаналізовані причини військових реформ у Стародавньому Римі наприкінці II ст. до н. е., проведених Гаєм Марієм, та показані зміни у порядку комплектування тогочасних легіонів. Досліджено найважливіші складові військової реформи, які стали основою постійно діючої та професійній армії. Спростовано твердження про другорядну роль Марія у процесі реформування римського війська періоду Пізньої Республіки.

Ключові слова: Гай Марій, військова реформа, легіон, легіонери, військо, *capite censi*, *plebs urbana*.

Постановка проблеми. Початок процесу реорганізації давньоримського війська у бік професійності був покладений ще наприкінці III ст. до н. е., від часу Другої Пунічної війни [4, 153], [30, 46; 51], [41, 1 – 2], [43, 79 – 80]. Часті, майже безперервні війни зумовлювали відірваність *cives Romani* від традиційної, землеробської праці, вимагали від солдата-новобранця більшого військового вишколу, кращої пристосованості до умов постійних бойових дій та табірної життя. Здатність *homo novus* Гая Марія акумулювати усі важливі досягнення своїх попередників у царині військової справи та втілити у життя нові практики для підвищення боєздатності армії, забезпечила йому славу успішного реформатора і визначного полководця. Завданням пропонованої розвідки є висвітлення його ролі у процесі перетворення міліційної армії Стародавнього Риму на професійну. І хоча цей процес відбувався поступово, й не лише за життя цього давньоримського діяча, саме завдяки його починанням бере початок нова система

комплектації легіонів та зароджується новий суспільний стан, починає формуватися нова воїнська ментальність. Також заслуговує уваги аналіз бачення сучасними антикознавцями проблеми військової реформи Гая Марія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що у сучасній історіографії немає одностайної думки щодо означеної проблеми. Погляди істориків на саму військову реформу, її причини, перебіг та наслідки є досить розбіжними і суперечливими. Дослідників професіоналізації римської армії можна поділити на три групи. До першої можна віднести тих, які вважають Гая Марія одноосібним творцем військової реформи [3; 4; 5; 15; 17; 20; 33; 34; 36; 38; 42]. Представники другої групи стверджують, що професіоналізація римського війська часів Марія була лише черговим етапом тривалого процесу, який розпочався в III ст. до н. е. На їхню думку, цей процес тривав протягом всього I ст. до н. е. і завершився ґрунтовними перетвореннями усієї організації давньоримської армії, здійсненими імператором Августом [7; 8; 9; 12; 22; 26; 32; 37; 40]. Дослідників третьої групи об'єднує думка про другорядність, або повне заперечення самого поняття «військова реформа Марія». Вони доводять непричетність цього полководця та політика до реформування війська і вважають, що той не здійснив якихось принципових змін у військовій сфері, а приписані йому заслуги – надумані [19; 21; 22; 26; 29; 30; 43; 44].

Метою дослідження є вивчення внеску Гая Марія у процес перетворення давньоримської армії на професійну, а також аналіз висновків низки дослідників щодо непричетності цього діяча до реформування легіонів.

У зв'язку із зовнішньополітичною ситуацією, яка склалася наприкінці III ст. до н. е., Рим перестає повністю покладатися на міліційну армію, яка набиралася перед військовою кампанією, а після її завершення розпускалася. Потреба у постійно діючій армії була продиктована як ходом Другої Пунічної війни (218 – 201 рр. до н. е.), так і подальшими військовими діями на теренах Іспанії, Балкан та Малої Азії. Досвід ведення цих воєн виявив низку негативних моментів у структурі тодішньої військової організації Риму. Найбільшим проявом кризи стала нестача людських резервів для поповнення легіонів та небажання громадян Республіки брати участь у війнах. У рядах легіонів, згідно із законом,

могли служити тільки повноправні, вільно народжені громадяни – *cives optimo jure*. *Cives minuto jure* (proletarii, capite censi, вільно-відпущеники, а також ремісники «сидячих» професій) до військової служби не допускалися. Проте обставини III – II ст. до н. е. все частіше диктували відступ від цих норм [8, 87]. Набирати нових воїнів стає настільки складно, що уряд робить спроби уникнути щорічних наборів, затримуючи демобілізацію старих контингентів (Liv. 31.8.6; 32.8.9; 34.56) [26, 18]. Стан, в якому перебувала тодішня римська армія, англійський історик Р.Е. Сміт окреслив терміном «перманентна мобілізація», тобто легіонерів тривалий час не демобілізували, і легіони не поповнювали новобранцями [40, 110]. Інколи спротив воїнським наборам набував дуже активного характеру. Свідченням цього може слугувати арешт, накладений народними трибунами на консулів, які викликали незадоволення громадян надмірною строгістю при наборі (Liv. Epit. 48; 55). У 169 р. до н. е. консули звернулись до сенату зі скаргою на неявку молоді до набору в легіони (Liv. 43.14). У 149 р. до н. е. сенат був змушений навіть відійти від прийнятого порядку рекрутування відправленням легіонерів до Іберії за жеребом (App. De reb. Hisp. 49) [8, 111 – 112]. Одночасно зростає значення ветеранів, які, прослуживши тривалий час, від однієї війни до іншої, ставали напівпрофесійними вояками. Римському нобілітету важливо було задіювати їх у несенні служби, зважаючи на тривалі війни у Середземномор'ї та потребу в постійних військових контингентах у провінціях. Масштабність військових кампаній на віддалених театрах військових дій вимагала нового типу солдата, який за своїми професійними якостями і ціннісними орієнтаціями вже мало нагадував би воїна громадянського ополчення [25, 32 – 33; 41, 1].

Причиною втрати інтересу римського селянина до воєн за межами Італії могло слугувати відлучення від свого господарства на період довготермінової служби, яке загрожувало розоренням [41, 10], а також податки, що стягувалися на ведення воєн [8, 114]. Пауперизація як наслідок розорення унеможлиблювала подальшу службу зубожілих селян у легіонах через їх непроходження за ценовими списками. *Plebs rustica* в процесі тривалого перебування у віддалених від рідних пенатів краях, поступово втрачав зв'язок із землею, навички і бажання працювати на рід-

ній землі. Занепад залишеного господарства змушував таких людей жити на прибутки зі служби. Надія на збагачення під час походів за рахунок грошових винагород (*donativa*) та військової здобичі була для них єдиною перспективою [33, 419]. Правлячі кола прагнули врегулювати питання комплектації легіонів. Використання при цьому принципу добровільності, збільшення грошової винагороди воїнам та дарування ветеранам земельних наділів, зниження мінімального цензу для допуску до служби у війську – такими були нововведення, спрямовані на забезпечення необхідної кількості легіонерів і для піднесення боєздатності Римської держави [8, 126]. По суті, це була ціла ланка окремих відхилень від норм та традицій (від старого порядку набору до війська, минаючи майновий ценз, від колишньої системи оплати військової служби), які проявлялися протягом всього II ст. до н. е. [8, 122; 9, 105]. Але варто зазначити, що відхід від усталених принципів організації міліційної армії Риму в II ст. до н. е. не був нормою, і такі випадки були спорадичними.

Також слід згадати іншу проблему – вищого командного складу. Республіканський принцип колегіальності та постійної зміни влади в державі важко поєднувався з потребами військового командування. Практично, під час ведення кожної великої війни, римляни були змушені йти на порушення цього принципу, надаючи командування особам, які не мали на це формального права, або дозволяючи воєначальникам перевищувати свої повноваження [7, 115]. Посилення єдиноначальності позитивно позначилося на керуванні військами, але перетворення командувача на повновладного господаря війська вимагало особливих запобіжних заходів з боку правлячого нобілітету. Проте військовий фах, навіть серед вищих прошарків населення, стає все менш популярним [6, 235]. Зокрема, в 151 р. до н. е. не вистачало кандидатів на посаду військових трибунів; відмовлялися слідувати за консулами легати [8, 112]. Падіння інтересу до військової служби в середовищі аристократії підтверджує Полібій (Polyb. 35.4). Утворений внаслідок цього дефіцит старших офіцерських кадрів полководці могли поповнити двома шляхами: або набираючи їх з числа особистих «друзів» та клієнтів, або висуваючи на посади військових трибунів талановитих центуріонів. Такі старші офіцери були більш дисциплінованими, а колишні центуріони, до того ж, мали солід-

ний військовий досвід [6, 235 – 236]. Свідченням більшої ролі полководців в середовищі солдатів та їх великого зв'язку з військом стало присвоєння їм легіонерами почесного титулу *«imperator»* [16, 504].

Отже, постійні тривалі і віддалені від Риму війни, брак людських ресурсів та необхідність їх пошуку за межами п'яти майнових класів, нестабільна ситуація у новостворених провінціях – все це вимагало професійності римського війська та реформування його структури [8, 123].

Для того, щоб перейти до опису проведення військової реформи, необхідно з'ясувати, в чому ж полягало саме нововведення у наборі до війська, здійснене Гаєм Марієм і хто такі *capite censi*, на яких він зробив ставку в 107 р. до н. е. В історіографії, навіть сучасній, існує хибна думка щодо залучення у ході реформи до лав римського війська тільки *proletarii* – нібито найубогішої верстви римського суспільства. Розуміння цієї категорії населення Риму як паразитуючої складової *civitas*, взяла на озброєння радянська історіографія, посилаючись на висловлювання К. Маркса. Доречнішим буде застосувати вислів про «шкідливість пролетаріїв» до періоду останніх десятиліть Республіки і, особливо, до імперської епохи, коли Рим вже не був полісом. Перенесення цитати про паразитизм до більш раннього часу може вважатися спотворенням історичної дійсності. Про який «паразитизм» могла бути мова, коли вперше роздачі бідним були проведені у період гракханського руху і до Союзницької війни проводилися лише спорадично. Що ж до «видовищ для черні», тобто гладіаторських ігор, то в II ст. до н. е. їх влаштовували лише задля релігійної або політичної мети. А теза про пролетарів за межами цензової системи і заборона для них служби у війську не витримує критики. За свідченнями Лівія (Liv. 1.43), пролетарі займали шостий – останній розряд. Вони не служили не тому, що забороняв закон, а через нездатність забезпечити себе зброєю та необхідним військовим спорядженням для походу. Але як тільки держава почала самостійно фінансувати військо, пролетарі стали підлягати загальному призову і несли військову повинність на загальних засадах: *proletarius publicitus scutisque feroque ornatur ferro* (Aul. Gell. NA. 16.10.1). Варто відзначити, що пролетарі часів Гая Марія – це не бездомні громадяни, а бідні земельні власники, що зберег-

ли за собою «дідівські» наділи в 1 – 2 югери землі (App. BC. 1.11), (Plut. Tib. Gr. 9), (Flor. 2.3.2) [21, 7 – 8]. Лише з часу зрівняння грошового цензу із земельним, коли гроші стали загальним мірилом заможності, бідне міське населення – *capite censi et proletarii* починають ототожнюватися [22, 21].

Повертаючись до *capite censi*, зазначимо, що навіть у сучасній зарубіжній історіографії бракує праць дослідницького характеру щодо цієї групи давньоримського суспільства. Їх переважна більшість має оглядовий характер. Звертаючи увагу на соціальну структуру римського суспільства періоду Ранньої Республіки, то майновому поділу – *classes* того часу піддавалося не все населення, а лише сільське, осіле – *plebs rustica*. Інша назва незаможних сільських жителів – *locupletes*, походить від латинського слова *locus* – «дідівський наділ», що надавав право бути приписаним до сільської триби (Flor. Epit. 2.3.2). Селяни були основою римської *civitas* і на них покладалося важливе завдання – захист общини [22, 20]. Оцінювання майна, навіть мізерного, вже характеризувало пролетарів як потенційний клас, а значить, при необхідності, і як воїнів, що володіли *ius militium* [23, 14]. Міське населення – *fabri*, не було розподілене на *classes*, а поголовно, незалежно від свого достатку, вписувалося у цензові листи. Звідси й назва – *capite censi*, дослівно «раховані за головами» або «переписані особисто» (Aul. Gell. NA. 16.10 – 12). Вони складали дві центурії *fabri aerarii et tignarii* й не були самостійними, а приписаними до першого класу (Liv. 1.43), (Dion. Hal. 4.17-18). З плином часу, а точніше після 300 р. до н. е., цей соціальний прошарок став більш строкатим й отримує загальну назву – *plebs urbana* (Liv. 9.46.14) [21, 10 – 11]. Отже, бідне міське населення було обмеженим у політичних правах. Авл Геллій чітко вказує, що *capite censi* і за назвою, і насправді вважалися гіршими за пролетарів (Aul. Gell. NA. 16.10.12). Перші не володіли вищезгаданим *ius militiae*, тобто почесним правом служити в легіонах; також *ius militiae* входив й у так званий *caput* – перелік політичних прав громадянина [21, 9; 22, 16]. Щодо пролетарів, то це була не безземельна маса, «що існує за рахунок держави», а бідні селяни, земельний наділ яких складався з «батьківської та дідівської землі» (Flor. 2.3.2), якого було надто мало для утримання сім'ї. Допомогою для них могла б стати військова служба (Liv. 42.34 – 35).

Отже, до пролетарів на момент реформи Гая Марія належали не бідні громадяни загалом, а лише їхня частина – селянське населення. Під терміном *capite censi* розумівся весь *plebs urbana*, не розділений на *classes* і «поголовно» вписаний у дві окремі центурії [23, 15 – 18].

Як стверджує І. Меркулов, визначальним чинником реформи був розподіл всього *plebs urbana* на *classes*, тобто по всіх трибах. Відповідно, за *capite censi* признавався статус військовозобов'язаних людей, а оскільки центуриатна система у своїй основі була організацією військовою (Liv. 1.43; Dion. Hal. 4.15-18), то надання прошарку *capite censi ius militiae*, автоматично ділило їх на майнові *classes* [22, 18]. Також російський історик доводить, що основною метою Гая Марія була не військова реформа, а соціально-політичні перетворення. Марій, закріпивши за *capite censi* статус військовозобов'язаних, надав можливість багатшій верхівці *plebs urbana* (з якої виводили й підприємницьке вершництво) просуватися на державні посади, позаяк, окрім *ius militiae*, вони отримували ще й *ius honorum* – право балотуватися до магістратів [21, 20]. Після зрівняння грошового цензу із земельним, презирлива назва *capite censi* залишилася лише за найбільшньою частиною римського суспільства, яка вже з I ст. до н. е. ототожнювалася з іншим визначенням бідних – *proletarii*. Марій як *homo novus* прагнув забезпечити собі підтримку в сенаті із заможних людей. Розподіл *plebs urbana* по всіх центуріях і трибах створював при голосуванні перевагу в них голосів міської черні [21, 11; 22, 19]. І. Меркулов робить висновок, що це була не військова, а «центуриантна реформа з елементами демократизації» [23, 20 – 21]. Тобто, за словами історика, Марій керувався не так військово-стратегічною метою і бажанням підсилити військо свіжими силами, як честолюбністю та прагненням створити собі соціальну опору в сенаті. Сама ж реформа зводилася до перетворення *plebs urbana* на основних громадян шляхом зрівняння останніх із селянами-землевласниками [22, 19; 23, 20]. На нашу думку, заперечення самого факту існування військової реформи як такої, є не зовсім точним. Тут важко погодитися з І. Меркуловим, адже під реформуванням слід розуміти цілий комплекс нововведень, змін та впроваджень до системи римської військової організації, про

що мова буде вестися нижче, а не тільки соціально-політичні складові, зведені до особистісних інтересів Гая Марія.

Розглянемо передумови трансформації римського війська, яка була тісно пов'язана з подіями Югуртинської війни (111 – 105 рр. до н. е.). Саллюстій розглядав її як вирішальний, поворотний момент в історії Пізньої Республіки. Його вислів: «... тоді вперше розпочалася боротьба з зарозумілістю знаті» (Sall. Iug. 5.1) ілюструє не тільки процезаріанську позицію історика, а й важливість тих процесів кінця II ст. до н. е., які найбільше спричинились до змін у внутрішньополітичному житті Риму. В'ялі та безуспішні військові дії на початку війни продемонстрували не тільки продажність римського нобілітету, а й бездарність командуючих та низьку дисципліну в легіонах. З кожним роком війни все важче ставало проводити набір до війська через прогресуючу пауперизацію селянства. Було постійне недокомплектування, а контингенти новобранців характеризував низький рівень моралі та патріотизму [17, 421]. Поразки римського війська в Нумідії опинилися у центрі політичної боротьби між нобілітетом і вершництвом, яке отримало активну підтримку популярів. Сенат був змушений вжити рішучих заходів для завершення цієї затяжної невдалої війни. На чолі війська, в 109 р. до н. е., поставлено представника давнього римського роду, консула Квінта Цецилія Метелла. Хоча новий воєначальник й отримав низку перемог над нумідійцями та підняв боєздатність війська, війна все ще тривала. Вершництво продовжувало нападки на сенат, звинувачуючи його у недостатньо активному веденні війни. Дворічне командування «бездоганного оптимату» Метелла довело неможливість успішно завершити війну без проведення реформ у війську. Рішуче зіткнення популярів із оптиматами сталося на консульських виборах 107 р. до н. е. [14, 174 – 175]. На протигагу кандидатурі Метелла, вершники та популяри висунули «нову людину» – Гая Марія, який і став консулом (Sall. Iug. 63 – 65; 84; 86; Vell. Pat. 2.11; Plut. Mar. 9).

Гай Марій народився в 158 р. до н. е. у селищі Цереати біля Арпіна в Лації. Згідно з більшістю джерел, його батьки були представниками вершницького стану, що вели своє коріння з племені вольсків (Vell. Pat. 2.11.1; V. Max. 8.15.7). Тільки Плутарх пише про незнатність та бідність Марія (Plut. 3). У наративних дже-

релах часто трапляється теза про бідність «нових людей», але до неї слід підходити як до звичайного драматичного доповнення до історії про їхні майбутні досягнення. Тільки представники вершницького стану могли претендувати на важливу посаду в Римі. Та нобілітет ставився до них зверхньо, даючи прізвиська *homo novus* – «нова людина» або *hominus novus* – «вискочка». Без сумніву, родина Марія належала до місцевої верхівки і мала певні впливи в Арпіні. Та для нобілів людина з такого кола здавалася не надто освіченим провінціалом [4, 143]. Потрапивши до війська (Sall. Iug. 63.3), він доволі швидко просувався по службі. Уперше військові таланти Марія проявилися під час Іберійської війни, під Нуманцією (134 – 133 pp. до н. е.), де вже у віці 23 – 25 років, у ранзі військового трибуна (Sall. Iug. 63.4), він служив під командуванням Сципіона Еміліана (Plut. Mar. 3; V. Max. 8.15.7) [4, 144]. Можливо, саме методи вишколу легіонерів, які включали фізичні навантаження та фортифікаційні роботи, використовувані Сципіоном (App. Iber. 86; Front. Strat. 4.1.1; Liv. Epit. 47), вплинули на майбутні практики Гая Марія [43, 81]. У 115 р. до н. е. Марій отримує посаду намісника Дальньої Іспанії з повноваженнями пропретора (Plut. Mar. 6) [28, 194; 36, 83]. На війну з Югуртою він вирушає як один з легатів нового командувача Квінта Цецилія Метелла (Plut. Mar. 7) [41, 5].

У 108 р. до н. е. Марій отримує дозвіл на відбуття до Риму для участі у передвиборній кампанії на посаду консула. Ця кампанія для популярів, які й висунули Марія, була короткою і успішною [4, 148; 18, 182; 28, 194]. Вони вже були навчені невдалою тактикою братів Гракхів, а тому шукали сильну і здібну людину зі свого середовища, яка б ліквідувала військові невдачі, завершила війну в Нумідії і провела необхідні реформи [13, 537].

Перебуваючи ще в Нумідії, Марій проводив агітацію серед римських торговців і лихварів – *negotiatores*, яких було багато в Утіці (Sall. Iug. 64.5). Уже в Римі плебейські трибуни також в промовах перелічували його чесноти (Sall. Iug. 73.5) [12, 468]. Саллюстій повідомляє, що кандидатуру Марія підтримували ремісники та сільські жителі – *opifices agrestesque* (Sall. Iug. 73.6) [36, 85]. Також з джерел відомо, що Марій мав активну підтримку серед легіонерів, дислокованих в Африці та Нумідії. Не маючи змоги особисто брати участь у виборах, вони відправляли до столиці

листи рідним та друзям, в яких наполегливо рекомендували надати консулат (Sall. Iug. 65.4) популярному серед них воєначальнику (Plut. Mar. 7). Та найбільше у майбутніх реформах мав бути зацікавлений вершницький стан (Sall. Iug. 65.4; Vell. Pat. II.11) [10, 7]. *Equites*, пов'язані з відкупництвом та орендуванням провінційної землі, потребували сильного війська, яке могло б розширити римські володіння шляхом приєднання нової провінції – Нумідії. Вони також могли прагнути й відміни цензової системи, яка стояла на перепоні до професіоналізації римської армії. Варто взяти до уваги і той факт, що Марій за своїм походженням був близьким до вершницьких кіл. Навіть Плутарх повідомляє, що той служив у кінноті (Plut. Mar. 13), а у Діодора Сицилійського є згадка про те, що в оточенні Метелла, Марія вважали публіканом, тобто відкупником (Diod. 34 – 35.38) [11, 181 – 184]. Публікани, як відомо, належали до вершницького стану. Також можна припустити, що й частина сенаторів були на боці Марія [4, 144; 4, 149; 17, 421]. Патриції могли бути незадоволені частими проходженнями представників роду Метеллів на посади консулів і цензорів протягом останніх дванадцяти років (Vell. Pat. 12.3) [36, 79].

Більшістю голосів Гай Марій був обраний консулом на 107 р. до н. е., а особливою постановою народного зібрання призначений командувати римськими військами в Нумідії [17, 426]. Отже, коміції порушили прерогативи сенату: *senatus consultum de provinciis*, прийнятий раніше щодо продовження повноважень Метелла в Нумідії (Sall. Iug. 62.10), був відмінений (Sall. Iug. 73.7) [11, 185; 33, 418].

Перед відправленням до Африки, Марій почав готуватися до продовження військових дій проти Югурти. Сенат дозволяє новому консулу провести додатковий набір до війська (*supplementum*), розраховуючи на те, що таке рекрутування позбавить Марія популярності серед плебсу [8, 134 – 135; 35, 92; 41, 9]. Та його промови, звернені до народу, заохотили незаможних громадян записуватися до війська з надією на швидку перемогу та багату здобич (Sall. Iug. 85) [8, 133]. Проведений Марієм надзвичайний захід – *supremum auxilium*, до цього часу застосовували дуже рідко, у випадках великої загрози для держави і тільки шляхом примусового призову пролетарів, але ніколи *capite censi*. Допуск до військової служби тієї частини суспільства, яка не мала статків і

у зв'язку з цим не платила жодних податків, був для сенаторів неприпустимою річчю, адже означав порушення засад сервіанської конституції [34, 339]. Проте такий вид вербунку незабаром набув значних масштабів, тому його сприйняли як нормальну практику. Опираючись на концепцію надзвичайності та терміновості заходу (потреба у завершенні тривалої Югуртинської війни та загроза нашестя кімврів і тевтонів), яка до цього часу мала тимчасовий, непостійний характер, Гай Марій створив новий домінуючий спосіб набору до війська, опертий на засади добровільності [37, 41; 41, ix]. Це нововведення можна вважати відправним моментом військової реформи, бо воно стало основною умовою для проведення у війську усіх наступних заходів організаційного й тактичного характеру [11, 185].

Отже, згідно з свідченням джерел, Гай Марій розпочав *dilectus* незаможних та *capite censi* (Flor. Epit. 3.1.13; Sall. Iug. 86.2; V. Max. 2.3.1), де під незаможними слід розуміти як пауперизованих селян, так і міську бідноту [36, 87 – 108].

Низка античних істориків підкреслюють, що це було проведено вперше (Aul. Gell. 16.10.14; Plut. Mar. 9). При вступі до війська, *capite censi* та пролетарі сподівалися не тільки на здобич та постійну щорічну платню, а й на земельний наділ [1, 405; 5, 324; 14, 176; 15, 125; 35, 117]. Проте часто після закінчення служби, відвикнувши від роботи на ріллі, або й ніколи на ній не працювавши, ветеран продавав свою ділянку або просто втрачав її, не вбачаючи у ній засобу для існування [38, 77]. Та це явище було більше характерним для вихідців з *capite censi* і для періоду Пізньої Республіки, коли легіонер служив більше призначеного терміну. *Plebs rustica* розглядав армію як засіб зробити кар'єру та вийти зі злиднів, а не як обов'язок перед Республікою, заради чого часто доводилося порушувати звичний спосіб життя [4, 152; 39, 23]. Відтепер єдиною умовою для вступу в ряди легіонів стала тільки наявність римського громадянства.

Саме від часу реформ Гая Марія, стає постійною практика виведення ветеранських колоній в Африці, Трансальпійській Галлії, Сицилії, Ахайї та Македонії [36, 46]. Причому підтримку аграрним законопроектам 103 р. до н. е. (Plut. Mar. 14) і 100 р. до н. е. (App. BC. 1.29-30; Aur. Vict. De vir. ill. 73.5; Plut. Mar. 29) щодо колонізації, надали ветерани Марія – представники сільського

населення (App. BC. 1.29) [8, 155 – 156; 24, 225; 32, 180]. Та саме *capite censi*, не залежні від будь-якого матеріального виробництва чи політичних вподобань та інтересів, від часу Марія стали основним «матеріалом» для постійного професійного війська [31, 19; 18, 184; 35, 211 – 212; 41, 28]. Відтепер солдат стає пов'язаним не так з *civitas*, як зі своїм командиром, який давав йому можливість збагачуватись, але й використовував у своїх інтересах. За рахунок *beneficia*, які надавалися воїнам з військової здобичі у вигляді нагород, грошових та земельних дарувань, воєначальники вимагали від них політичної підтримки у своїх домаганнях на владу в Республіці. Особливо це проявилось в період громадянських війн I ст. до н. е.

Держава також починає брати на себе забезпечення легіонерів зброєю та екіпуванням [14, 175; 15, 125; 28, 195]. Приблизно в 102 р. до н. е. в Римі будують арсенал для готової продукції (Cic. Pro Rab. 20), а продукція зброярів стандартизується, про що свідчать археологічні знахідки того часу. Відбувається концентрація військового виробництва. Ці процеси змінили зовнішній вигляд легіонерів – відтепер вони екіпуються в приблизно однакові кольчуги – *lorica hamata* та шоломи типу Монтефортіно [19, 76].

Отже, майновий або ценовий критерій призову перестав відігравати визначальну роль у наборі до війська [29, 71]. Варто також відзначити, що там, де добровільний вербунок не досягав бажаного результату, недобір рекрутів виправляли примусовим призовом – *conscriptio* [13, 538; 33, 419; 37, 285]. Теоретично військова служба продовжувала вважатися обов'язком для усіх громадян і надалі існувала система обов'язкового призову, а легіони зазвичай вже почали формуватися з числа добровольців [3, 419; 4, 155; 12, 468; 16, 504; 22, 18; 42, 30]. Система громадянського ополчення зберігалася: легіони, як і до Марія, набиралися для кожної нової кампанії і після її закінчення розпускалися. Але не маючи у переважній більшості інших засобів для існування, солдати тепер були зацікавлені у тривалому перебуванні під *signa militaria*, чому сприяли численні війни I ст. до н. е. Міліційна модель набору до війська з того часу починає відігравати більше допоміжну, ніж визначальну роль, поряд із основною формою вербунку – добровільним записом у ряди легіонів [8, 141; 10, 9; 27, 10]. Саме вербунок добровольців, проведений в роки консу-

латів Гая Марія, стає стандартною практикою набору в ряди легіонів у наступні роки [41, 9].

У зв'язку зі зміною соціального складу армії, було впроваджено й інші нововведення, зокрема продовжено термін служби – від шістнадцяти до двадцяти років [14, 176; 18, 184]. Незалежно від добровільності служби чи вимушеного призову, легіонер не міг будь-коли покинути свою бойову одиницю. Нагальне звільнення з війська – так звана поважна відставка (*missio causaria*) могла настати тільки в разі каліцтва, важкої хвороби, розпусчення легіону або тривалого періоду миру [37, 55].

Тривалість служби дозволила Гаю Марію провести у війську низку тактично-організаційних перетворень, удосконалити вишкіл легіонерів. Замість старого поділу легіону на тридцять маніпул, кожна з яких складалася з двох центурій і шикувалася у три ряди – *hastati, principes, triarii* або *pilani*, що різнилися між собою за майновим цензом, озброєнням та тривалістю терміну служби, легіон почав ділитися на десять когорт. Маніпули піланів були збільшені до такого ж розміру, що й маніпули гастатів і принципів та об'єднані з ними в когорти. Перша когорта кожного легіону складалася з шести, а решта дев'ять – з трьох маніпул, що також ділилися на дві центурії [2, 204; 14, 176; 34, 341]. В реорганізованій Марієм когорті нараховувалося 480 осіб [36, 116; 41, 32]. Когорти шикувалися, як і маніпули, в три лінії. У першій було чотири когорти, в другій – три, в третій – також три [18, 184 – 185]. Позаяк у реформованому легіоні всі воїни були екіпіровані, а когорти організовані однаково, він володів набагато більшою тактичною гнучкістю, ніж попередній легіон, маніпулярний [3, 136; 4, 153].

Маніпула втратила своє колишнє бойове значення і залишалася лише внутрішнім структурним елементом когорти. Назви *hastati, principes* і *pilani* також збереглися лише в армійській адміністрації і використовувалися під час проведення церемоній [4, 152; 42, 24]. Ділення на центурії також збереглося як і посада центуріона. Центурія залишилася основним адміністративним підрозділом легіону. Під час походів у таборах легіонери, як і раніше, розміщувалися за центуріями [37, 60]. Отже, незважаючи на втрату легіоном 1200 осіб легкої піхоти – *velites* [42, 29], реорганізований Марієм легіон налічував 4800 вояків. Він, як і ра-

ніше, складався з десяти когорт, але кожна вже містила шість центурій по 80 осіб кожна. Збільшення кількості важкоозброєних легіонерів з 3000 до 4800, зробило новий легіон на 60 % сильнішим, ніж маніпулярний [36, 118]. 120 осіб у маніпулі домаріанського легіону були відносно ізольованими на полі бою, що робило їх уразливими до оточення. Шляхом об'єднання маніпул у когорти, Марій збільшив безпеку для когорти та сприяв згуртованості легіонерів цієї тактичної одиниці. Когорти Марія були єдиним цілим, без будь-яких значних проміжків між маніпулами. Таке розташування справило значний психологічний вплив на вояків, знизило бажання до втечі під час бою та відчуття паніки під час рукопашної сутички [36, 119]. Також воєначальники отримали можливість розподіляти свої когорти на три лінії на власний розсуд. Військовий ранг тепер визначався винятково порядковим номером вояка та військової частини [24, 215].

Когортна система, більш довершена у порівнянні з маніпулярною, вимагала тривалого вишколу всього війська, робила неможливим щорічне оновлення контингенту легіонів. Можливо, це й було однією з причин переходу до принципу добровільності, що залучило до війська велику кількість незаможних жителів Риму [8, 136].

Щодо кінноти, то заможні *equites* виводяться зі складу легіону незадовго до першого консулату Марія. Полководець вирішує доповнити легіон винятково допоміжними загонами союзників – як піхотою, так і вершниками [42, 29]. Вони постійно взаємодіяли з легіонерами та доповнювали їхні бойові якості. Когорта легіону разом із легкоозброєними союзними загонами піхотинців та кавалеристів перетворювалася на велику тактичну одиницю, здатну виконувати більше завдань, аніж дрібні маніпули [15, 125].

Спис *hasta* виходить з використання, але усі легіонери отримують на озброєння вдосконалений *pilum*. Під час війни з кимврами, незадовго до битви під Верцеллами в 101 р. до н. е., Марій провів одну зміну в конструкції пілуму. Раніше наконечник кріпився до древка двома залізними цвяхами. Марій замінив один з них дерев'яним кілком. Завдяки цьому пілум, кинутий у ворожий щит, не залишався прямим, а згинався. Це відбувалося за рахунок не тільки незагартованого наконечника дротика, а й ламкого дерев'яного цвяха. Зігнутий пілум міцно застрягав у щиті, а його

дrevko волочилося по землі. Це заважало під час захисту, і щит ставав непотрібним (Plut. Mar. 25).

Ще одним нововведенням, яке відносять до постаті Гая Марія, було використання легіонерами винайденої ним спеціальної конструкції для носіння багажу – *furca*. Вона була дерев'яною жердиною з прикріпленою на кінці поперечиною. До цієї поперечини кріпився екіпірунок – *sarcina*. Його вага сягала від кільканадцяти кілограмів. Вояків, які носили *sarcina*, жартівливо називали «маріанськими мулами» – *muli Mariani*, натякаючи на їхню витривалість і терплячість, з якою ті переносили будь-які труднощі, а також сліпий послух, притаманний в'ючним тваринам (Plut. Mar. 13). Розміщений в обозі саперний і кухонний реманент, обтяжував табір і максимально зменшував рухливість легіону. Відтепер у ньому пересували лише військові машини та найважливіші конструкційні елементи для побудови таборів і мостів. Подібну практику Марій запровадив ще під час Югуртинської війни і закріпив її в часи війни з германцями. Він прагнув, щоб легіонер був універсальним і самодостатнім воїном, великою мірою незалежним від обозів та логістичних служб, не тільки військовим, а певною мірою й будівельником, землеміром, і навіть кухарем [37, 156]. І хоча ідея несення частини провіанту на плечах могла бути запозичена в Сципіона Еміліана (Frontin. Strateg. 4.1.1), саме Марій зробив цю практику нормою, винайшовши *furca* (Frontin. Strateg. 4.1.38).

Як об'єднувальний чинник, що міг би згуртувати легіон ідеологічно, Марій прийняв новий сакральний знак – срібного орла. Він замінив попередні значки чотирьох консульських легіонів – зображення вовка, мінотавра, коня та вепра [24, 215]. Пліній повідомляє, що штандарти з орлом були запроваджені Гаєм Марієм під час його другого консульства, тобто в 104 р. до н. е. (Plin. NH. 10.16). *Aquila*, символ Юпітера, був оточений релігійною шанною як *numen legionis* [42, 25]. Піклувався святинєю *aquilifer*, що служив у найкращому підрозділі легіону – першій центурії першої когорти. Найближчим соратником орлоносця, був командир цього підрозділу – *primipilus*. Втрата божества вважалася великою ганьбою і нещастям [37, 66]. Після такого випадку легіон могли розпустити.

Низка дослідників вважають, що Гай Марій уніфікував і систему інших відзнак, пов'язаних з окремими тактичними одиницями [42, 26]. Кожна когорта і маніпула мала власне знамено – *signum*, яке носив *signifier*. Запроваджуючи уніфіковану систему сакралізованих знаків для легіону, Марій ставив подвійну мету – практичну і символічну. Практична полягала у використанні знамен для керування військами в разі битви, визначення збірних пунктів під час маршу або на час будівництва укріплень. За їх допомогою передавали накази і не допускалася розпорошеність між підрозділами, особливо під час виконання нагальних або складних маневрів. Символічну мету шанування знаків легіону можна потрактувати як символ згуртованості, єдності вояцької спільноти та непорушності військового порядку і дисципліни [37, 67]. *Disciplina militaris* також сакралізується, і саме з часів Сципіона Еміліана та Гая Марія дисципліні починають надавати особливу увагу. Вишкіл та постійні тренування починають займати особливе місце в повсякденному житті професійного легіонера. Гай Марій вважав, що без регулярних, інтенсивних тренувань професійне військо не могло б нормально функціонувати. На *Campus Martius* він піддавав вояків посиленому вишколу – бігу в повному екіпуванні, муштрі, маршам, подоланні перешкод, зведенні і обороні укріплень, фехтуванню, метанню дротиків. Щоденна поява Марія на полігоні гарантувала високий рівень суперництва під час тренувань між легіонерами, а отже, й поліпшення виучки задля майбутніх військових дій [37, 238]. Присутність головнокомандуючого на Марсовому полі, а особливо його участь у самих тренуваннях поряд з легіонерами, підсилювала довіру та відданість своєму полководцю.

Нові правила військового вишколу були складені товаришем Марія по службі під час Югуртинської війни, консулом 105 р. до н. е., Публієм Рутілієм Руфом [2, 204; 24, 215]. Як взірець техніки тренувань, він запровадив у війську методи тренування гладіаторів [36, 110; 37, 239; 43, 81]. Щоб гарантувати високу якість тренінгу, Руф найняв інструкторів з гладіаторської школи Гая Аврелія Скавра, які вважалися хорошими фахівцями в царині фехтування (Frontin. Strateg. 4.2.2; V. Max. 2.3.2). На думку Руфа, гладіатори та організовані за їх участю ігри пропагували погорду смерті та всі інші риси, притаманні й хорошому вояку, – хороб-

рість, безстрашність, стійкість в бою та витривалість [33, 425]. Методики вишколу рекрутів, за якими навчання розпочиналися із ударів дерев'яним гладіусом (*rudis*), який був важчим за бойовий, по спеціальному стовпу, а пізніше й тренувальними боями з живим противником, – стануть стандартними у війську протягом наступних століть [4, 157].

Підсумовуючи, можна констатувати, що відмова від цензового принципу комплектування сприяла напливу до рядів легіонів незаможних громадян Риму. І хоча деякі елементи професійності у давньоримській армії зароджуються вже у період Другої Пунічної війни та військової діяльності Сципіона Африканського, систематичного характеру вони починають набувати за консулатів Гая Марія, тобто з кінця II ст. до н. е. Вихідною точкою військової реформи Марія був прийом до рядів легіонів такої верстви римського суспільства, як *capite censi*, яких до цього часу не допускали до служби у війську. Марій був першим, хто запровадив таку практику. Про це свідчать і численні джерела (Aul. Gell. 16.10.14; Plut. Mar. 9). Допуск до служби *capite censi*, а також *locupletes* або *plebs rustica* можна вважати першим етапом військової реформи (107 – 106 рр. до н. е.). Другий етап був ознаменований, переважно, тактичними і технічними змінами та нововведеннями (*cohors, pilum, Aquila, muli Mariani*). Його відносять до завершального етапу війни з кимврами і тевтонами [41, 6].

Багато сучасних дослідників військової історії применшують значення реформи в переході від призовної армії до професійної, розглядаючи цей процес як поступовий [8, 181; 26, 19; 32, 175], а то й взагалі відкидаючи значення постаті Гая Марія у процесі реформування римського війська [19, 72 – 73; 22, 17; 43, 77]. Причому часто у своїх працях ці історики висловлюють судження необ'єктивно та поверхнево. Одним з прикладів маніпуляції фактами є теза про професійність частини військових до реформи 107 р. до н. е. Для її обґрунтування вони звертаються до опису кар'єри Спурія Лігустина [22, 22; 29, 63 – 65; 30, 54 – 55; 43, 78], який за період 22 років дослужився до посади приміпіла першого легіону (Liv. 42.34). Та відзначимо, що Лігустин прослужив цей термін не постійно, а записуючися до війська спорадично, у разі ведення Римом військових дій за межами Італії. Важко визначити, як часто римські громадяни добровільно записувалися до війська

до реформи Марія, хоча варто пам'ятати, що вищезгаданий громадянин перебував у складі легіону простим солдатом лише два роки підряд, і лише на третій рік його призначили центуріоном десятої маніпули гастатів. Враховуючи спорадичність служби тодішніх військових, можна констатувати, що Спурій Лігустин був прикладом радше офіцера напівпрофесіонала, ніж солдата професіонала [4, 153]. Непостійність військової служби не могла свідчити про професійність громадянина, навіть як добровольця-легіонера. Хоча завдяки частим походам та участі в численних битвах цей центуріон і набув солідного військового досвіду, він і надалі залишався бідним селянином, представником *plebs rustica*, обробляв у вільний від військової служби час свій невеликий наділ землі та виховував численне потомство (Liv. 42.34.2 – 4).

Один із критиків Марія як реформатора М. Фашча, піддає сумнівам дії полководця під час поповнення легіонів у 107 р. до н. е., перекинувши інформацію, подану в джерелах. Польський історик помилково стверджує, що залучення *capite censi* до лав римського війська відбулося ще задовго до військової реформи, в III ст. до н. е. [43, 77]. Лівій у своїй праці насправді згадує про вимушений набір до легіонів рабів та неповнолітніх громадян (Liv. 22.57.11; 23.32.1; 25.5.7) але аж ніяк *capite censi*, про яких в «*Ab Urbe conditia*» взагалі не йдеться. Можна перелічувати й інші маніпуляції фактами М. Фашчі, як от, наприклад, поява когортального легіону наприкінці III ст. до н. е., надання державою коштів на озброєння вояків до реформи Марія та шиккування легіону в три лінії (*acies triplex*) на початках Югуртинської війни [43, 79 – 80]. Маніпулювання фактами спостерігаємо і у А. Козленка, І. Меркулова та М. Тейлор, які стверджують, що військової реформи взагалі не було [19, 72; 22, 17; 44]. Як основний аргумент, наводять свідчення деяких античних істориків, причому, неточно посилаючись на джерела, в яких йдеться про залучення до армійської служби бідних пролетарів (Plut. Tib. 8; App. BC. 1.11; Cic. De rep. 2.22.40) [19, 72; 22, 22; 43, 77; 44]. Та якщо це явище й існувало, то було тимчасовим і на той час не могло істотно впливати на військову справу і організацію римського війська. Лише після 107 р. до н. е. стає практикою систематичний вербунок до легіонів незаможних громадян Республіки, і поступово професійний військовий починає заміняти воїна громадянського

міліційного ополчення. Цієї тези дотримується й дослідник появи професійності у римській армії М. Тянава. Наводячи в одній зі своїх робіт свідчення про залучення пролетаріїв до війська ще в III ст. до н. е., він неодноразово наголошує на спорадичності цього явища. Естонський вчений констатує невелику чисельність завербованих до лав легіонів *plebs rustica* у порівнянні з повноцінними військовозобов'язаними громадянами [29, 61 – 63]. Про непостійність залучення незаможних верств населення та ветеранів до військової служби в III і II ст. до н. е. пише й А. Ігнатенко [8, 122 – 123]. Принцип добровільності, за свідченням дослідниці римської армії, до самого кінця II ст. до н. е. мав випадковий, епізодичний характер, а комплектування легіонів за цим принципом проводилося недостатньо послідовно. Вплив цих наборів на боєдатність легіонів був короточасним та ефемерним. Загалом, стан вербунку воїнів у другій половині II ст. до н. е. залишався вкрай важким. Вояків не вистачало, а в діючих арміях ширилося дезертирство та заколоти [8, 126 – 127]. Лише відміна Марієм майнового цензу при рекрутуванні та зовнішньополітичні обставини, запровадили систему добровільності при наборі в ряди легіонів. І хоча це не було санкціоновано законом, ні постановою сенату, воно закріпилося у ході шестирічного, майже безперервного консулату Гая Марія та ввійшло у практику.

Висновки. Отже, внесок Гая Марія у професіоналізацію римського війська можна окреслити у таких тезах: 1) до реформи армія на 9/10 складалася із селян і на 1/10 з містян. У мирний час воїн громадянського ополчення обробляв поля чи займався торгівлею. Безперервні війни Риму в II ст. до н. е. вимагали постійного війська, а не міліційного. Побудоване на майновому цензі і тимчасових призовах, воно більше не відповідало вимогам часу. Зубожіння середніх прошарків населення позбавляло легіони його основних контингентів, а періодичність служби не давала можливості підняти військовий вишкіл на належну висоту. 2) Гай Марій починає поповнювати ряди війська представниками незаможних прошарків населення – *capite censi* та *plebs rustica*, перших з яких до цього часу на військову службу не допускали. Він, отже, відмінює цenzову систему комплектування легіонів і чинить радикальніше і революційніше, ніж брати Гракхи. Останні розробляли важкі реформи для укріплення селянського господарства,

адже стабільна господарка для селянина була запорукою проходження військової служби. 3) допускаючи до служби в легіонах незаможних громадян, Марій розв'язував проблему забезпечення війська людськими ресурсами у важкий для Республіки час. 4) основною тактичною одиницею легіону стає чисельніша і здатна до виконання самостійних бойових завдань когорта. 5) завдяки постійній службі удосконалюється вишкіл новобранців для досягнення більшої боєздатності війська. 6) відбувається ефективна стандартизація зброї, її технічних характеристик та відзнак легіону, характерних для професійного війська. 7) Гай Марій надає нового значення кінноті у римському війську, він остаточно припиняє обов'язкову військову службу для стану *equites* і доповнює легіон винятково допоміжними загонами союзників. 8) до реформи Гая Марія служба в армії розглядалася насамперед як обов'язок, а не професійна діяльність. Поступово вона перетворюється з обов'язку на фах, а це і є невід'ємною ознакою професійності. Отже, під військовою реформою Гая Марія слід розуміти весь комплекс заходів організаційного і тактичного характеру, продиктованих внутрішніми і зовнішніми обставинами, здійсненими римським полководцем задля поліпшення функціонування військової системи Стародавнього Риму.

Перспективним напрямом подальшого вивчення проблеми є дослідження впливу військової реформи Гая Марія на подальший розвиток римської військової системи.

Література

1. Вебер М. Аграрная история Древнего мира / Макс Вебер. – М. : КАНОН-пресс-Ц, Кучково поле, 2001. – 560 с.
2. Всемирная история войн. Книга 1 : 3500 год до Р.Х. – 1400 год от Р.Х. / Ричард Эрнест Дюпюи, Тревор Невитт Дюпюи. – М. : АСТ, Полигон, 1997. – 940 с.
3. Вэрри Д. Войны античности от Греко-персидских войн до падения Рима. Иллюстрированная история / Джон Вэрри. – М. : Изд-во Эксмо, 2004. – 244 с.
4. Голдсуорти А. Во имя Рима: Люди, которые создали империю / Адриан Голдсуорти. – М. : АСТ, АСТ МОСКВА, Транзит-книга, 2006. – 537, [7] с.

5. Древний Рим : учеб. пособие для вузов / Вера Буданова, Валерий Токмаков, Виктория Уколова, Нелли Чаплыгина. – М. : Астрель: АСТ, 2006. – 686, [2] с.

6. Евсеенко Т.П. От общины к сложной государственности в Античном Средиземноморье / Тимур Евсеенко. – СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2005. – 266 с.

7. Егоров А.Б. Социально-политическая борьба в Риме в 80-е годы I в. до н. э. (к истории диктатуры Суллы) / Алексей Егоров // Социальная борьба и политическая идеология в античном мире : межвуз. сборник / под ред. проф. Э.Д. Фролова. – Л., 1989. – С. 108 – 143.

8. Игнатенко А.В. Армия в государственном механизме рабовладельческого Рима эпохи Республики : историко-правовое исследование / Аргира Игнатенко. – Свердловск : Сред.-Уральск. кн. изд-во, 1976. – 208 с.

9. Игнатенко А.В. Древний Рим: от военной демократии к военной диктатуре : (историко-правовое исследование) / Аргира Игнатенко. – Свердловск : УрГУ, 1988. – 160 с.

10. Игнатенко А.В. Изменение социального состава и политической роли римской армии в конце II – начале I веков до н. э. : автореф. дисс. ... канд. истор. наук / Аргира Игнатенко. – М., 1954. – 11 с.

11. Игнатенко А.В. Обострение политической борьбы в Риме в годы Югуртинской войны и военная реформа Гая Мария / Аргира Игнатенко // Ученые записки Хабаровского государственного педагогического института. – 1958. – Т. III. – С. 162 – 194.

12. История Европы. Т. 1 : Древняя Европа / Виктор Смирин и др. – М. : Наука, 1988. – 704 с.

13. История древнего мира : учебник для педагогических институтов / Владимир Дьяков, Сергей Ковалев. – М. : Учпедгиз, 1956. – 696 с.

14. История древнего Рима / Анатолий Бокщанин, Василий Кузищин. – М. : Высшая школа, 1971. – 496 с.

15. История древнего Рима : учебник для вузов по спец. «История» / Василий Кузищин, Ия Маяк, Инна Гвоздева и др. – М. : Высшая школа, 2001. – 383 с.

16. Кантор Г. Военное искусство Древнего Рима / Георгий Кантор // Военная мысль античности : сочинения древнегреческих и византийских авторов. – М., СПб. : АСТ, Terra Fantastica, 2002. – С. 494 – 534. – 665, [7] с.

17. Ковалев С.И. История Рима / Сергей Ковалев. – СПб. : Полигон, 2003. – 864 с.

18. Ковалев С.И. История античного общества. Эллинизм. Рим / Сергей Ковалев. – Л. : Соцэкгиз, 1936. – 316 с.

19. Козленко А.В. Была ли военная «реформа Мария»? / Алексей Козленко // Лістападаўскія сустрэчы-8 [Электронный ресурс] : зб. арт. па матэрыялах Міжнар. навук. канф. у гонар акадэмікаў М.М. Нікольскага і У.М. Перцава / навук. рэд. В.А. Фядосік, І.А. Еўтухоў. – Випуск 8. – Мінск : БДУ, 2011. – С. 72 – 77. – Режим доступа : <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/17588/1/Kozlenko.pdf>.

20. Махлаюк А.В. Солдаты Римской империи. Традиции военной службы и воинская ментальность / Александр Махлаюк. – СПб. : Филологический факультет СПбГУ; Акра, 2006. – 440 с.

21. Меркулов И.В. Вопрос о привлечении бедных граждан на военную службу в раннереспубликанском Риме / Иван Меркулов // Вестник ВолГУ. – 2008. – Вып. 7. – Серия 9 : Исследования молодых ученых. – С. 7 – 13.

22. Меркулов И.В. К вопросу о реформе Гая Мария в Риме (I в. до н. э.) / Иван Меркулов // Вестник ВолГУ. – 2006. – Вып. 5. – Серия 9 : Исследования молодых ученых. – С. 16 – 23.

23. Меркулов И.В. Реформа Гая Мария (социально-политические проблемы реформирования позднереспубликанской армии Рима : автореф. дисс. ... канд. истор. наук / Иван Меркулов. – Волгоград, 2010. – 21 с.

24. Моммзен Т. История Рима : в 5 томах. Том II, кн. 4 : От битвы при Пидне до смерти Суллы / Теодор Моммзен. – М., X. : АСТ, Фолио, 2001. – 525 с.

25. Олийнык Н.А. Реорганизация вооружённых сил Римской республики в результате военных реформ конца II – I вв. до н. э. / Николай Олийнык // История мировых цивилизаций. Война и общество : материалы Региональной научно-практической конференции с международным участием. Красноярск, 22 апреля 2014 г. / отв. ред. Е.С. Меер ; ред. кол. Краснояр. гос. пед. ун-т им. В.П. Астафьева. – Красноярск, 2015. – С. 32 – 51.

26. Пількевич А. Деструктивні процеси в системі військової організації Риму та формування ранніх елементів професіоналізації армії в II ст. до Р.Х. / Андрій Пількевич // Етнічна історія народів Європи. – 2015. – Вип. 45. – С. 17 – 20.

27. Пількевич А.Л. Трансформація моделі соціально-економічного устрою збройних сил Риму (кінець II ст. до н. е. – 117 р. н. е.) : автореф. дис. ... канд. істор. наук / Андрій Пількевич. – К., 2010. – 17 с.

28. Сергеев В.С. Очерки по истории древнего Рима. Часть I / Владимир Сергеев. – М. : ОГИЗ, 1938. – 372 с.

29. Тянава М. К вопросу об изменении социального состава римской армии (II в. до н. э.) / Мьярт Тянава // Studia Orientalia Et Antiqua II. –

Учёные записки Тартуского государственного университета. – 1977. – Вып. 416. – С. 58 – 73.

30. Тянава М. О возникновении солдатского профессионализма в Риме / Мярт Тянава // *Studia Orientalia Et Antiqua* II. – Учёные записки Тартуского государственного университета. – 1977. – Вып. 416. – С. 44 – 56.

31. Утченко С.Л. Идеино-политическая борьба в Риме накануне падения Республики (Из истории политических идей I в. до н. э.) / Сергей Утченко. – М. : Издательство Академии наук СССР, 1952. – 300 с.

32. Утченко С.Л. Кризис и падение Римской республики / Сергей Утченко. – М. : Издательство «Наука», 1965. – 288 с.

33. Cary M., Scullard H.H. *Dzieje Rzymu. Od czasów najdawniejszych do Konstantyna. Tom I* / Max Cary, Howard Hayes Scullard. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1992. – 608 s.

34. Dąbrowa E. Rozwój i organizacja armii rzymskiej (do początku III w. n. e.) / Edward Dąbrowa // *Filomata*. – 1990. – № 3 specjalny (399). – S. 326 – 425.

35. Evans Richard J. *Gaius Marius a political biography* / Richard John Evans. – Pretoria : University of South Africa, 1995. – 281 p. – Режим доступу : http://uir.unisa.ac.za/bitstream/handle/10500/16766/thesis_evans_rj.pdf?sequence=1.

36. Gambino M.C. *The Military Reforms of Gaius Marius in their Social, Economic, and Political Context* / Michael C. Gambino. – Режим доступу : https://www.academia.edu/16580342/The_Military_Reforms_of_Gaius_Marius_in_their_Social_Economical_and_Political_Context.

37. Graczkowski A. *Armia rzymska, w okresie schyłku republiki: organizacja, uzbrojenie, taktyka* / Andrzej Graczkowski. – Toruń : Adam Marszałek, 2009. – 330 s.

38. Łoposzko T. *Ruchy plebejskie w Rzymie od Grakchów do Cezara* / Tadeusz Łoposzko. – Lublin : Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 1982. – 168 s.

39. Łoś J.S. *Sprawa agrarna w Rzymie II-go i I-go wieku przed Chrystusem* / Jan Stanisław Łoś. – Lublin : Towarzystwo naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1946. – 24 s.

40. Matela M. «Reforma Mariuszów». Jej geneza i tło społeczno-polityczne / Przemysław Matela // *Scripta Minora* III. *Aetas Imperatoria* / editores : Leszek Mrozewisz, Kazimierz Iłski. – Poznań : Instytut historii UAM, 1999. – S. 109 – 119.

41. Matthew C.A. *On the Wings of Eagles: The Reforms of Gaius Marius and the Creation of Rome's First Professional Soldiers* / Christopher Anthony Matthew. – Cambridge : Cambridge Scholars Publishing, 2010. – XVII, 102 p.

42. Michael H., Parker D. Legiony rzymskie / Henry Michael, Denne Parker. – Oświęcim : NapoleonV, 2013. – 157 s.
43. Faszczka M.R. «Reformy Mariusza» i ich prawdziwi autorzy / Faszczka Michał Norbert // Nowy Filomata. – 2002. – № 1. – S. 77 – 86.
44. Taylor M. Tactical Reform in the Late Roman Republic: The View from Italy / Michael Taylor. – Режим доступу : https://www.academia.edu/22819197/Tactical_Reform_in_the_Late_Republican_Army_The_View_from_Italy_working_paper_version_2.0_

References

1. Veber M. Agrarnaya istoriya Drevnego mira / Maks Veber. – M. : KANON-press-Ts, Kuchkovo pole, 2001. – 560 s.
2. Vsemirnaya istoriya voyn. Kniga 1 : 3500 god do R.Kh. – 1400 god ot R.Kh. / Richard Ernest Dyupyui, Trevor Nevitt Dyupyui. – M. : AST, Poligon, 1997. – 940 s.
3. Verri D. Voyny antichnosti ot Greko-persidskikh voyn do padeniya Rima. Illyustrirovannaya istoriya / Dzhon Verri. – M. : Izd-vo Eksmo, 2004. – 244 s.
4. Goldsuorti A. Vo imya Rima: Lyudi, kotorye sozdali imperiyu / Adrian Goldsuorti. – M. : AST, AST MOSKVA, Tranzit-kniga, 2006. – 537, [7] s.
5. Drevniy Rim : ucheb. posobie dlya vuzov / Vera Budanova, Valeriy Tokmakov, Viktoriya Ukolova, Nelli Chaplygina. – M. : Astrel: AST, 2006. – 686, [2] s.
6. Yevseenko T.P. Ot obshchiny k slozhnoy gosudarstvennosti v Antichnom Sredizemnomore / Timur Yevseenko. – SPb. : Izdatelstvo R. Aslanova «Yuridicheskiy tsentr Press», 2005. – 266 s.
7. Yegorov A.B. Sotsialno-politicheskaya borba v Rime v 80-e gody I v. do n. e. (k istorii diktatury Sully) / Aleksey Yegorov // Sotsialnaya borba i politicheskaya ideologiya v antichnom mire : mezhvuz. sbornik / pod red. prof. E.D. Frolova. – L., 1989. – С. 108 – 143.
8. Ignatenko A.V. Armiya v gosudarstvennom mekhanizme rabovladelcheskogo Rima epokhi Respubliki : istoriko-pravovoe issledovanie / Argira Ignatenko. – Sverdlovsk : Sred.-Uralsk. kn. izd-vo, 1976. – 208 s.
9. Ignatenko A.V. Drevniy Rim: ot voennoy demokratii k voennoy diktature : (istoriko-pravovoe issledovanie) / Argira Ignatenko. – Sverdlovsk : UrGU, 1988. – 160 s.
10. Ignatenko A.V. Izmenenie sotsialnogo sostava i politicheskoy roli rimskoy armii v kontse II – nachale I vekov do n. e. : avtoref. diss. ... kand. istor. nauk / Argira Ignatenko. – M., 1954. – 11 s.

11. Ignatenko A.V. Obostrenie politicheskoy borby v Rime v gody Yugurtinskoy voyny i voennaya reforma Gaya Mariya / Argira Ignatenko // Uchenye zapiski Khabarovskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo instituta. – 1958. – Т. III. – С. 162 – 194.

12. Istoriya Yevropy. Т. 1 : Drevnyaya Yevropa / Viktor Smirin i dr. – М. : Nauka, 1988. – 704 s.

13. Istoriya drevnego mira : uchebnik dlya pedagogicheskikh institutov / Vladimir Dyakov, Sergey Kovalev. – М. : Uchpedgiz, 1956. – 696 s.

14. Istoriya drevnego Rima / Anatoliy Bokshchanin, Vasilii Kuzishchin. – М. : Vysshaya shkola, 1971. – 496 s.

15. Istoriya drevnego Rima : uchebnik dlya vuzov po spets. «Istoriya» / Vasilii Kuzishchin, Iya Mayak, Inna Gvozdeva i dr. – М. : Vysshaya shkola, 2001. – 383 s.

16. Kantor G. Voennoe isskustvo Drevnego Rima / Georgiy Kantor // Voennaya mysl antichnosti : sochineniya drevnegrecheskikh i vizantiyskikh avtorov. – М., SPb. : AST, Terra Fantastica, 2002. – С. 494 – 534. – 665, [7] s.

17. Kovalev S.I. Istoriya Rima / Sergey Kovalev. – SPb. : Poligon, 2003. – 864 s.

18. Kovalev S.I. Istoriya antichnogo obshchestva. Ellinizm. Rim / Sergey Kovalev. – L. : Sotsekgiz, 1936. – 316 s.

19. Kozlenko A.V. Byla li voennaya «reforma Mariya»? / Aleksey Kozlenko // Listapadaŭskiya sustrechy-8 [Elektronny resurs] : zb. art. Pa materyyalakh Mizhnar. navuk. kanf. u gonarakademiakŭ M.M. Nikolskaga i U.M. Pertsava / navuk. red. V.A. Fyadosik, I.A. Yeŭtukoŭ. – Vypusk 8. – Minsk : BDU, 2011. – С. 72 – 77. – Rezhim dostupu : <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/17588/1/Kozlenko.pdf>.

20. Makhlayuk A.V. Soldaty Rimskoy imperii. Traditsii voennoy sluzhby i voinskaya mentalnost / Aleksandr Makhlayuk. – SPb. : Filologicheskii fakultet SPbGU; Akra, 2006. – 440 s.

21. Merkulov I.V. Vopros o privlechenii bednykh grazhdan na voennu sluzhbu v rannerespublikanskom Rime / Ivan Merkulov // Vestnik VolGU. – 2008. – Vyp. 7. – Seriya 9 : Issledovaniya molodykh uchenykh. – С. 7 – 13.

22. Merkulov I.V. K voprosu o reforme Gaya Mariya v Rime (I v. do n. e.) / Ivan Merkulov // Vestnik VolGU. – 2006. – Vyp. 5. – Seriya 9 : Issledovaniya molodykh uchenykh. – С. 16 – 23.

23. Merkulov I.V. Reforma Gaya Mariya (sotsialno-politicheskie problemy reformirovaniya pozdnerespublikanskoy armii Rima : avtoref. diss. ... kand. istor. nauk / Ivan Merkulov. – Volgograd, 2010. – 21 s.

24. Mommzen T. Istoriya Rima : v 5 tomakh. Tom II, kn. 4 : Ot bitvy pri Pidne do smerti Sully / Teodor Mommzen. – М., Kh. : AST, Folio, 2001. – 525 s.

25. Oliynyk N.A. Reorganizatsiya vvooruzhennykh sil Rimskoy respubliky vposledstviy voennykh reform kontsa II – I vv. do n. e. / Nikolay Oliynyk // Istoriya mirovykh tsivilizatsiy. Voyna i obshchestvo : materialy Regionalnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii s mezhdunarodnym uchastiem. Krasnoyarsk, 22 aprelya 2014 g. / otv. red. Ye.S. Meer ; red. kol. Krasnoyarsk gos. ped. un-t im. V.P. Astafeva. – Krasnoyarsk, 2015. – S. 32 – 51.

26. Pilkevych A. Destruktyvni protsesy v systemi viiskovoi orhanizatsii Rymu ta formuvannya rannikh elementiv profesionalizatsii armii v II st. do R.Kh. / Andrii Pilkevych // Etnichna istoriia narodiv Yevropy. – 2015. – Vyp. 45. – S. 17 – 20.

27. Pilkevych A.L. Transformatsiia modeli sotsialno-ekonomichnoho ustroiu zbroinykh syl Rymu (kinets II st. do n. e. – 117 r. n. e.) : avtoref. dys. ... kand. istor. nauk / Andrii Pilkevych. – Kyiv, 2010. – 17 s.

28. Sergeev V.S. Ocherki po istorii drevnego Rima. Chast I / Vladimir Sergeev. – M. : OGIZ, 1938. – 372 s.

29. Tyanava M. K voprosu ob izmenenii sotsialnogo sostava rimskoy armii (II v. do n. e.) / Myart Tyanava // Studia Orientalia Et Antiqua II. – Uchenye zapiski Tartuskogo gosudarstvennogo universiteta. – 1977. – Vyp. 416. – S. 58 – 73.

30. Tyanava M. O vznikenii soldatskogo professionalizma v Rime / Myart Tyanava // Studia Orientalia Et Antiqua II. – Uchenye zapiski Tartuskogo gosudarstvennogo universiteta. – 1977. – Vyp. 416. – S. 44 – 56.

31. Utchenko S.L. Ideyno-politicheskaya borba v Rime nakanune padeniya Respubliki (Iz istorii politicheskikh idey I v. do n. e.) / Sergey Utchenko. – M. : Izdatelstvo Akademii nauk SSSR, 1952. – 300 s.

32. Utchenko S.L. Krizis i padenie Rimskoy respubliky / Sergey Utchenko. – M. : Izdatelstvo «Nauka», 1965. – 288 s.

33. Cary M., Scullard H.H. Dzieje Rzymu. Od czasów najdawniejszych do Konstantyna. Tom I / Max Cary, Howard Hayes Scullard. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1992. – 608 s.

34. Dąbrowa E. Rozwój i organizacja armii rzymskiej (do początku III w. n. e.) / Edward Dąbrowa // Filomata. – 1990. – № 3 specjalny (399). – S. 326 – 425.

35. Evans Richard J. Gaius Marius a political biography / Richard John Evans. – Pretoria : University of South Africa, 1995. – 281 p. – Режим доступу : http://uir.unisa.ac.za/bitstream/handle/10500/16766/thesis_evans_rj.pdf?sequence=1.

36. Gambino M.C. The Military Reforms of Gaius Marius in their Social, Economic, and Political Context / Michael C. Gambino. – Режим доступу : https://www.academia.edu/16580342/The_Military_Reforms_of_Gaius_Marius_in_their_Social_Economical_and_Political_Context.

37. Graczkowski A. Armia rzymska, w okresie schyłku republiki: organizacja, uzbrojenie, taktyka / Andrzej Graczkowski. – Toruń : Adam Marszałek, 2009. – 330 s.

38. Łoposzko T. Ruchy plebejskie w Rzymie od Grakchów do Cezara / Tadeusz Łoposzko. – Lublin : Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 1982. – 168 s.

39. Łoś J.S. Sprawa agrarna w Rzymie II-go i I-go wieku przed Chrystusem / Jan Stanisław Łoś. – Lublin : Towarzystwo naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1946. – 24 s.

40. Matela M. «Reforma Mariuszów». Jej geneza i tło społeczno-polityczne / Przemysław Matela // Scripta Minora III. Aetas Imperatoria / editores : Leszek Mrozewisz, Kazimierz Ilski. – Poznań : Instytut historii UAM, 1999. – S. 109 – 119.

41. Matthew C.A. On the Wings of Eagles: The Reforms of Gaius Marius and the Creation of Rome's First Professional Soldiers / Christopher Anthony Matthew. – Cambridge : Cambridge Scholars Publishing, 2010. – XVII, 102 p.

42. Michael H., Parker D. Legiony rzymskie / Henry Michael, Denne Parker. – Oświęcim : NapoleonV, 2013. – 157 s.

43. Faszczka M.R. «Reformy Mariusza» i ich prawdziwi autorzy / Faszczka Michał Norbert // Nowy Filomata. – 2002. – № 1. – S. 77 – 86.

44. Taylor M. Tactical Reform in the Late Roman Republic: The View from Italy / Michael Taylor. – Режим доступу : https://www.academia.edu/22819197/Tactical_Reform_in_the_Late_Republican_Army_The_View_from_Italy_working_paper_version_2.0_

Олийнык Николай. Вклад Гая Марія в професіоналізацію римської армії. В статті проаналізовані причини воєнних реформ в Древньому Римі в кінці II в. до н. е., здійснених Гаєм Марієм, і показані зміни в порядку комплектування легіонів того часу. Досліджені найбільш важливі складові частини воєнної реформи, які стали основою професійної армії. Опровергнуто твердження про второстепенну роль Гая Марія в процесі реформування легіонів періоду Поздньої Республіки.

Ключевые слова: Гай Марій, воєнна реформа, легіон, легіонери, армія, *capite censi*, *plebs urbana*.

Oliynyk Mykola. Contribution of Gaius Marius to professionalization of the Roman military. The article analyzes the causes of the Ancient Roman military reforms of the late 2nd century BC, introduced by Gaius Marius and shows the changes in the order of manning the army of that time. It studies the most important components of the military reform, which became the basis of a permanent and professional army. It denies the assertion that Gaius Marius played an unimportant part in reforming the Roman army during the late Republic.

Key words: Gaius Marius, military reform, legion, legionaries, army, *capite censi*, *plebs urbana*.